

Відгук
отримано 24.06.2026р.
Тимощика Миколи Степановича
вченої ради з суц.ком. професор.
Д. Т. Зражевська

Голові спеціалізованої вченої ради ДФ 26.133.134
у Київському столичному університеті
імені Бориса Грінченка,
доктору наук із соціальних комунікацій,
професору Зражевській Ніні Іванівні

ВІДГУК

офіційного опонента

доктора філологічних наук, професора
Тимощика Миколи Степановича
на дисертацію Улибіна Віталія Анатолійовича
на тему:

**«Формування та застосування норм професійної етики
журналіста у роботі з жертвами воєнних злочинів»**,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)
за спеціальністю 061 «Журналістика»
з галузі знань 06 «Журналістика»

Актуальність дослідження

Актуальність цієї дисертації торкається відразу кількох аспектів. Виокремлю три, найбільш принципові.

По-перше, в контексті тривожно-невизначеного стану сучасного журналістикознавства, в якому воно опинилося в останні два десятиліття після переведення цієї важливої державотворчої галузі гуманітарних досліджень із філології під парасольку соціальних комунікацій. Попри різке збільшення кількості факультетів і відділень журналістики в Україні (від двох напочатку 90-х років ХХ ст. до 80-ти на початку 10-х років ХХІ ст.), ми є свідками тенденції до різкого зменшення наукових досліджень із теорії, історії та практики журналістики. Натомість на перше місце в цій науці вийшла проблематика, що до журналістики має віддалено-формальний стосунок: теорія, історія і практика соціальних комунікацій. Приклад, що нижче, із цієї тенденції вражаючий: у колись потужній журналістикознавчій школі Львівського університету ім. І. Франка недавно подією стало те, що за останні п'ять років там уперше захищалася дисертація з журналістики (стосувалася проблемно-тематичного аспекту журналу «Універсум»). Ця тема з реальної журналістики, яка внесена нині на захист, — чи не перша за цей же період у Києві.

По-друге, в контексті ще однієї тривожної тенденції: фахові дисципліни для майбутніх журналістів повсюди в українських університетах стали викладати здебільше фахівці комунікаційних технологій, а не вчені-журналісти-практики, як заведено на Заході. Звідси — нічим не виправдане засилля тем магістерок і докторських дисертацій з похідної для фаху тематики — сутності комунікаційних технологій, а не сутності,

достовірності тексту, факту та його інтерпретації, що віддавна є стрижнем, основою якісної журналістики.

По третє, в контексті побутування на практиці ключових термінів у цій роботі: стандарти журналістики та їхня визначальна складова — етика. Ці поняття, на жаль, і досі не стали засадними в цьому сегменті наукових досліджень. Адже натепер наша національна журналістика все ще не відповідає критеріям поширених на Заході двох головних сучасних теорій світового журналізму — свободівської та соціальної відповідальності. Всупереч узаконеним деклараціям, вона й досі несе на собі печать пів роздержавленої, пів олігархічної та пів тоталітарної. У кожному випадку — із слабо захищеним законодавчим полем, застарілою матеріально-технічною базою, систематичним порушенням стандартів журналістики, низьким професійним і етичним рівнем безпосередніх учасників складного процесу журналістикотворення.

З огляду на ці три визначальні аспекти, слід всіляко вітати вибір саме такої гостроактуальної теми дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження

Оскільки йдеться про актуальну тему дотриманням норм професійної етики журналіста за умов новочасної російсько-української війни, питання наявності (чи відсутності) новизни в цій роботі тут не викликає двозначного тлумачення: новизна є і вона вагома.

Не буде перебільшенням ствердити, що це перша в Україні за останні 14 воєнних років дисертація в такій постановці предмету і об'єкту дослідження.

Прикметно, що робота найперше привертає увагу новизною конкретики, а не часто розмитої багатоаскетности самої назви: не професійні стандарти загалом, а — за умов воєнного стану; не етика в час війни, а — в роботі з жертвами воєнних злочинів.

Здавалося б, за такого звуження формулювання теми в автора забракне діапазону пошуку емпіричного матеріалу, його узагальнення, осмислення та формулювання наукових положень, висновків і рекомендацій. Втім, до честі дисертанта, його напрацювання в заявлених намірах виявилися достатніми й переконливими.

Теоретичне і практичне значення результатів дисертації

Тема дисертації пов'язана безпосередньо з практикою новочасної національної журналістики, яка здійснюється за умов повномасштабної війни з російським агресором. Якщо виходити з розуміння, що теорія — це узагальнена практика, то вагу й значення такої теорії багато в чому визначатиме рівень знання молодого науковця самого поля дослідження, здатності бачити діяльність ЗМІ зовні та зсередини, вміння логічно зв'язувати власно зібрані докупи практичні снопи доречними теоретичними перевеслами.

Аналіз дослідником обраного масиву літератури за темою дисертації, й аналіз зібраного ним фактологічного матеріалу в час «польових досліджень» засвідчує, що за тему взявся не новачок із ще свіжим дипломом магістра, а

зрілий пошуковець, знаючий добре і специфіку наукових тестів, і журналістську кухню зсередини. І, що важливо, насправду зацікавлений і небайдужий до обраної теми. Виходячи з цього, можна констатувати: теоретичне і практичне значення результатів дисертації не викликає сумнівів.

Наукова обґрунтованість результатів дослідження, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Головне з теоретичного набуtku в цій роботі: обґрунтування суголосних українським реаліям моральних приписів і етичних узагальнень для роботи з людьми, які постраждали внаслідок війни чи стали свідками, чи жертвами воєнних злочинів в умовах дії воєнного стану.

Головне з практичного боку: обґрунтовані, за результатами власне проведеного контент-аналізу, пропозиції щодо переосмислення й уточнення положень Кодексу етики українського журналіста, уточнення деяких його положень та доповнення.

Також приємно констатувати, що низка наукових положень, висновків і рекомендацій у цій роботі викладені вперше. З-поміж таких, виділю основні:

- типологія журналістських публікацій, які провокують конфлікт між правом на приватність і суспільним інтересом, між оперативністю та достовірністю, між правдою і принципом «не нашкодити»;
- алгоритм проведення інтерв'ю з жертвами воєнних злочинів;
- концепція етичних стандартів журналістики в умовах дії воєнного стану;
- логічно вмотивована трансформація ролі журналіста у взаємодії з інтерв'ююваними, що зазнали психічної травми або стали свідками чи жертвами воєнних злочинів: від інформатора до чутливого комунікатора;
- розширене поняття етичної відповідальності журналіста як поєднання професійних, психологічних та безпекових вимірів; теоретичні уявлення про журналістську етику як міждисциплінарне явище на перетині журналістики, етики, психології та права.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності

У роботі автор поставив для вирішення п'ять завдань. Одне з них — теоретичного характеру (поняття стандартів журналістики в історичному й сучасному розрізах та в хронологічно-географічному діапазоні у конкретиці «національній-міжнародній»), чотири — теоретико-практичного (аналітика національних та міжнародних засобів масової інформації (ЗМІ) в конкретиці означеної проблематики, власна експериментальна частина та її результати з розробленням власних рекомендацій).

Передумовою розв'язання поставлених завдань ставала необхідність знання та вміння застосування відповідних наукових дослідницьких методів. Звісно, що для втілення першого завдання важливим було звернутися найперше до ретроспективного аналізу з дослідження генези журналістської етики в зарубіжному та українському інформаційному просторі, також до

методів порівняння й узагальнення. Ці методи передбачають передусім уміння дослідника простежити той чи той об'єкт у розвитку, у взаємозв'язку з іншими побідними, дотичними до нього та показати його кінцевий результат чи стан.

Що ж до наступних завдань, то їхнє результативне вирішення залежало від оволодіння дослідником емпіричними методами, передусім контент-аналізом різножанрових публікацій, експертним опитуванням (анкетуванням) для виявлення журналістських професійних практик.

Як засвідчив виклад у цій роботі результатів дослідження, автор на належному рівні володіє методологією наукової праці та зі знанням справи використовував переваги означених вище, та й інших, наукових методів, що толеруються дослідниками гуманітарного сегмента знань.

Апробація результатів дисертації. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових публікаціях

Наукові положення та основні результати дисертації висвітлені в наукових публікаціях здобувача. Загалом їх 10. З них у наукових фахових виданнях України — три, одна — в зарубіжному збірнику наукових конференцій. Шість публікацій мають апробаційний характер. Основні положення та практичні результати дисертації представлено в тезах та доповідях на восьми науково-практичних конференціях різного рівня: міжнародних та всеукраїнських.

Проблемно-тематичний аспект цих публікацій має стосунок до всіх змістових структурних одиниць цієї роботи. Отож, повнота викладу основних результатів дисертації забезпечена.

Структура та зміст дисертації, її самостійність, завершеність, відповідність вимогам щодо оформлення й обсягу

Змістова частина дисертації Віталія Улибіна складається зі вступу, трьох розділів, до кожного з яких подані лаконічні підсумкові результати та загальних висновків. У списку використаних джерел — понад 200 позицій, з них 40 — іноземними мовами. У роботі вміщено 16 таблиць та 12 рисунків. Загальний обсяг дисертації — 244 сторінки.

Логічно вмотивованим, певною мірою, цементуючим для розуміння принципів, методів та категоріального апарату в цій темі дослідження є *перший розділ* — «Теоретико-методологічні засади професійної етики журналіста сучасного медіа». Йдеться про увиразнення термінологічних понять професіограми сучасного медійного працівника та місця етичних засад у складній, почасти заплутаній, системі цих понять.

Варто окремо застановитися на принципових акцентах у цьому розділі, що стосуються тлумачення понять етика і стандарт у журналістиці.

Тривалий час в українському журналістикознавстві, над яким ще й досі тяжіє тінь московсько-радянських наукових наративів, етичні засади діяльності журналіста розглядалися принагідно, поза контекстом професійних стандартів. Натомість на Заході ця проблематика стала стрижневою віддавна, ще від 1791 року, коли в США була прийнята поправка до Конституції цієї

країни, за якою на вічні часи гарантувалися чотири загальні свободи – слова, преси і зборів, і релігії.

Відтоді в кожній країні вільного світу розроблялися своєрідні правильники буття кожного журналіста в професії, до того ж за різною вертикаллю підпорядкування: міжнародні, національні, корпоративні. Їх ставало так багато, що виникла потреба такі правильники збирати, систематизувати й аналізувати. Фінський учений Ларс Браун ще 1979 року упорядкував і випустив зі своєю передмовою своєрідну хрестоматію під назвою «Професійні кодекси журналізму». Чи не головним у цьому виданні є офіційний документ, ухвалений на засідання Генеральної асамблеї ООН 1950 року, — Міжнародний кодекс журналістської етики.

Треба віддати належне дисертанту, який чи не першим із молодих українських дослідників спробував розібратися в цьому складному переплетінні правил і переконливо «вмонтував» етичні засади в загальну канву журналістських стандартів.

Таким чином, дисертація В. Улибіна є першою в Україні, в якій стандарти журналістики розглядаються як каскадний набір адресованих професійним журналістам та причетним до діяльності медіа критеріїв, принципів, правил, які містяться в загальноприйнятих міжнародних, національних, крайових та редакційних кодексах, інших правових чи етичних документах. Етичні засади діяльності журналістів справедливо віднесені тут до базових професійних стандартів.

Варто звернути увагу на кілька новаторських підходів до висвітлення проблематики *другого розділу*, що має назву «Професійна етика журналіста сучасного медіа».

Заслуговує на підтримку позиція автора щодо необхідності посилити моральну відповідальність української журналістики в цілому і кожного окремого журналіста зокрема в делікатних питаннях прав людини на приватність та в дотриманні принципу «не нашкодити». Йдеться про численні випадки порушення етичних норм низкою журналістів, які: ставлять недоречні питання постраждалим внаслідок війни чи свідкам воєнних злочинів в умовах дії воєнного стану; спрямовують телекамери на співбесідників, не питаючи на це в них дозволу; поспішають оприлюднити так звані «жарені факти» з фронту, не перевіривши достеменно його походження. Що найприкріше, за такого поспіху в бажанні «повідомити першим» маємо неодноразові випадки помилкової ідентифікації загиблого. Гостроту цієї проблеми новочасної журналістики автор увиразнив на хрестоматійному прикладі розстрілу московськими окупантами за клич «Слава Україні!» військового з Ніжина Олександра Мацієвського.

Погоджуємося з дисертантом із засадничою тезою, що в умовах дії воєнного стану професійна діяльність журналіста потребує розширеного розуміння етичних норм, які охоплюють не лише інформаційні, а й психологічні та моральні виміри взаємодії з жертвами війни.

Найважливіший і найвагоміший із точки зору практичного значення є *третій розділ* дослідження — «Діяльність сучасних медіа у контексті кодексу етики українського журналіста».

Переконливо й усебічно здійснено аналіз діяльності сучасних українських медіа у контексті дотримання норм професійної етики за воєнного часу. На належному рівні простежено відповідність журналістських матеріалів положенням Кодексу етики українського журналіста та визначено типові порушення етичних стандартів у практиці медіа.

Особливо цінним у цьому розділі є власний експеримент та його результати (параграф 3.2). Ідеться про проведене автором експертне опитування відповідно до власноруч розробленої анкети, що складалася з 29 запитань (шість організаційних, два відкриті, всі інші містили варіанти відповідей). Анкету автор розіслав різними каналами: на електронні адреси медійних організацій по всій Україні, також персоналізовано редакторам медіа, які працюють на фронті — згідно зі складеним списком. Відгукнулися 119 респондентів-журналістів, які мають досвід роботи в українських медіа за умов дії воєнного стану.

Статистичний портрет експертів виведено за такими параметрами: досвід роботи, типологічний зріз медіа, географія. Питання стосувалися широкого діапазону досліджуваної проблеми: випадків порушення (або обмеження) свободи слова; внутрішньоредакційної цензури; зняття чи зміни матеріалу через етичні сумніви; конфлікту між професійними стандартами та редакційною політикою; виконання завдання редакції, що суперечило власним етичним переконанням тощо.

Детально викладені результати відповідей у низці випадків справді різючі. Серед українських журналістів, що пишуть про війну, є немало тих, які свідомо порушують етичні норми професії. Причина: вказівка редактора, страх втратити роботу, заробіток, просування службовими сходами... Так, на запитання «Чи допускається, на вашу думку, зобов'язання редакцією в службовому порядку писати чи виконувати будь-що, якщо це суперечить власним переконанням чи принципам журналіста?» варіантами «частково», «так», «скоріше так», «ствердне так» відповіло 35 відсотків опитаних. Тут безумовно мала би бути реакція керівництва НСЖУ, Комісії з питань журналістської етики.

Ще одне запитання з анкети воєнних журналістів, відповіді на яке мало би занепокоїти Держкомтелерадіо, Міносвіти, керівників освітніх університетських програм за галуззю знань «Журналістика». Йдеться про кричущу необізнаність журналістів щодо приписів одного із засадничих професійних стандартів — «Кодексу етики українського журналіста», прийнятого на X з'їзді НСЖУ 2002 року. Незнання цього документа засвідчила варіантами відповіді «не знаю / не знайомий», «важко сказати», «ні, ніколи», «частково» більша половина (!) опитаних — 52,9 відсотка.

Важливо те, щоб результати цього анкетування вийшли за береги дисертації та стали доступними журналістському загалу в цілому та

керівництву галузі. Варто порадити авторові оприлюднити цей розділ окремою статтею в мережах. Бачиться за цією темою і окрема брошура.

Дотримання академічної доброчесності у дисертації та наукових публікаціях. Відсутність (наявність) академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації

У ході вивчення дисертаційного дослідження та наукових публікацій фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Робота має самостійний характер і позбавлена академічного плагіату, фабрикації чи фальсифікації.

Гарантією якості й самостійності цього дослідження тут слугує ім'я науково керівника доктора Юрія Колісника. Українська наукова громада в галузі журналістикознавства знає його як доброчесного, вимогливого, високопрофесійного вченого, одного із дослідників національного пресознавства та промоторів українського інформаційного простору.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації.

Відзначаючи в цілому досить високий науковий рівень дослідження, вважаю за доцільне звернути увагу на окремі положення, які потребують додаткової аргументації чи роз'яснення здобувачем під час прилюдного захисту.

1. Автор ретельно простудіював низку наукових праць зарубіжних дослідників із проблематики дисертації (понад 40 джерел), що є гарним плюсом, бо уведення до наукового обігу українського наукового поля низки положень із цих праць увиразнило тему, збагатило її європейським контекстом. Однак на цьому теоретичному міжнародному фоні напрошувалися паралелі чи аналогії з практик журналістів тих країн, де донедавна відбувалися, та й тепер не стихають, міждержавні конфлікти й війни, що несли й несуть руйнування не лише житла, а й людських доль. Варто згадати тут багаторічні воєнні баталії між балканськими країнами, перманентні війни на Близькому Сході, Кавказі.

Якщо дисертант цікавився цією проблематикою в ширшому контексті, хотілося б почути відповіді на такі запитання:

а) що спільного і що відмінного в порівнянні з українськими реаліями проглядається зі шпальт тамтешніх газет, теле- радіо каналів, мережових видань у конкретиці побутування норм професійної етики журналістів тих країн?

б) що повчального могли б узяти українські журналісти від своїх зарубіжних колег у схожих ситуаціях, а від чого б відмовилися?

2. Проведений автором дисертації експеримент із експертним опитуванням респондентів-журналістів, які мають досвід роботи в українських медіа за умов дії воєнного стану виводить на проблематику діяльності Національної спілки журналістів України та Комісії з журналістської етики. Остання є органом саморегуляції роботи журналістів та

редакцій в Україні, головне завдання якого — сприяння дотриманню професійних етичних стандартів в українських медіа та формуванню запиту суспільства на якісну журналістику. На нашу думку, доцільно було б у третьому розділі використати напрацювання цієї комісії, які торкаються розгляду конфліктних ситуацій з воєнної тематики.

3. Одна із тривожних тенденцій сучасної національної журналістики — суржикізація мовлення та латинізація наукової термінології, що прийшли на зміну тотальній русифікації. Стало модним не перекладати англійські терміни, а настійливо вводити мовні покручі не лише в наукові статті, а й дисертації. «Прописавшись» раз там, вони стають своєрідним прикладом для наслідування молодими дослідниками. Так з'явилися в нас у статусі майже «узаконені» *стендапи, чати, онлайн, імейли, івенти, копірайтери, брендологи*.

Не уник спокуси ствердження латинізації в національній термінології і автор цієї дисертації. В тексті часто зустрічаються такі мовні покручі як *фактчек, фактчекінг, кейс*. До того ж без тлумачення їхньої етимології. Колись правилом у дисертаціях було не перекладати російськомовні цитати українською. Тепер, схоже, це правило поширює на кальковані латинізми.

Тут доречно згадати зусилля покійної професорки Ірини Фаріон, яка закликала колег давати бій мовним покручам в українській науці, створивши й видавши унікальну авторську монографію-словник під назвою «Англізми і протианглізми: 100 історій слів у соціокультурному контексті». У цій книзі вона досліджує зростання популярності англіцизмів у сучасній українській мові та пропонує до кожного запозиченого слова український відповідник.

Викладені зауваження не принципові, вони мають дискусійний характер, спрямовані на подальше дослідження поставленої проблеми і суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації В. Улибіна.

Загальний висновок про рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей.

Дисертаційна робота Улибіна Віталія Анатолійовича на тему: «Формування та застосування норм професійної етики журналіста у роботі з жертвами воєнних злочинів» є самостійною завершеною науковою працею. Дослідження проведене на високому теоретичному рівні, матеріал дисертації викладено в логічній послідовності, усі висновки отримали необхідну і достатню теоретичну аргументацію та є методологічно обґрунтованими. Дисертація пройшла належну апробацію.

За своїм змістом і спрямованістю дисертаційне дослідження відповідає обраній нею спеціальності 061 «Журналістика».

Загальна оцінка дисертації і наукових публікацій щодо їхнього наукового рівня з урахуванням дотримання академічної доброчесності та щодо відповідності вимогам.

Викладене вище дозволяє дійти висновку, що за своїм змістом і науковою новизною дисертація Улибіна Віталія Анатолійовича на тему «Формування та застосування норм професійної етики журналіста у роботі з жертвами воєнних злочинів», відповідає п.6-9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. №44 (зі змінами), наказу Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 №40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», затвердженого Міністерством юстиції України 03.02.2017 за №155/30023, а її автор, Улибін Віталій Анатолійович, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 06 «Журналістика» за спеціальністю 061 «Журналістика».

Микола Тимошик,
доктор філологічних наук, професор,
професор катедри журналістики
та міжнародних відносин
Київського університету культури

Підпис засвідчую.
Директор ДК _____
«15» 06 2025р.

